

Het einde van de grote reis

Nwoord van Peter Venmans bij *De grote reis*

BRON: *De grote reis*, Uitgeverij Schokland, april 2024

Door Peter Venmans

Jorge Semprun (in het Spaans met een accent op de u) werd geboren in Madrid in 1923 en kwam uit een welgestelde en politiek actieve familie. Zijn grootvader van moederszijde Antonio Maura was vijf maal Eerste Minister geweest onder koning Alfonso XIII, maar toen in 1931 de Tweede Spaanse Republiek afgekondigd werd hing men vol overtuiging de republikeinse vlag uit. Het was dus van meet af duidelijk welke kant de Sempruns zouden kiezen in de Spaanse Burgeroorlog die op 17 juli 1936 zou uitbreken.

Op die beruchte 17 juli was het gezin Semprun net op vakantie vertrokken, richting Baskenland. Niemand kon toen vermoeden dat de vakantie in een ballingschap van dertig jaar zou veranderen. Pas in 1967 keerde Jorge voor het eerst onder eigen naam en met een officieel paspoort terug naar Spanje. Hij was er vanaf 1953 wel vaker geweest, maar altijd clandestien, onder valse namen, als verbindingssman van de onder Franco verboden Communistische Partij van Spanje.

De veertienjarige Jorge kwam in Den Haag terecht, waar zijn vader ambassadeur van de Republiek werd, in de Spaanse Legatie op Plein 1813. Hij bezocht er twee schooljaren lang het Tweede Stedelijk Gymnasium in Benoordenhout, dat vandaag bekend staat als het Maerlant Lyceum. In *De grote reis* komen twee herinneringen voor aan zijn Haagse periode. Beide zijn ze idyllisch: Semprun herinnert zich de luxe van een kapsalon in de buurt van de Bijenkorf en de kalmte van boekhandel Martinus Nijhoff waar hij als scholier vaak naartoe fietste. Terwijl in Spanje het bloedvergieten niet ophield, was Nederland voor de jonge Jorge een haven van rust en vrede. Dat veranderde abrupt in maart 1939, toen de Burgeroorlog door de republikeinen verloren was en Nederland het Franco-regime erkende. Hierdoor mocht vader Semprun zijn land niet meer vertegenwoordigen. Met het vertrek uit Den Haag begon het exil pas echt.

In maart 1939 kwam Jorge aan in Parijs, waar hij zich inschreef aan het befaamde lycée Henri IV, in het Quartier Latin. Daarna begon hij aan een studie filosofie aan de Sorbonne, maar dat was kortstondig want in 1941,

amper achttien jaar oud, ging hij in het communistische verzet tegen de Duitse bezetting. Hij was actief als contactpersoon tussen verschillende maquis of verzetsgroepen, toen hij in januari 1943 gearresteerd werd in de buurt van Auxerre in Midden-Frankrijk. Kort daarop werd hij op transport gezet naar een kamp in het Oosten, dat Buchenwald zou blijken te zijn.

Op dat moment, in januari 1943, vangt het verhaal van *De grote reis* aan, meer bepaald op de vierde dag van de deportatie. De Rotspanier Semprun bevindt zich in een wagon met onbekende bestemming, samengepakt met honderdtwintig andere politieke gevangenen. Niet alleen weet hij nog niet waar de reis naartoe gaat, hij weet ook nog niet dat in soortgelijke treinen joden gedeporteerd werden, niet met honderdtwintig maar met tweehonderd in één wagon.

Het relaas speelt zich voornamelijk 's nachts af, in het donker. Slechts af en toe vangt het ik-personage — duidelijk Semprun zelf — een glimp van het landschap op. Volgens de jongen die toevallig naast hem staat en wiens naam we niet te weten komen maar die steevast 'de jongen uit Semur' genoemd wordt, rijden ze door de Moezelvallei. Soms staan ze urenlang stil, passeren ze een station. Verder gebeurt er weinig of niets. Er zijn alleen de gesprekken met de jongen uit Semur, en zijn gedachten aan

vroeger, aan Den Haag, Parijs, het verzet en aan wat er voorafging aan zijn arrestatie.

Naast die korte flashbacks zijn er echter ook een aantal vooruitblikken naar de bevrijding van kamp Buchenwald en naar de eerste ervaringen wanneer hij terug is in Frankrijk. Het perspectief is dus niet louter dat van januari 1943, niet alleen dat van de Semprun die nog niet weet waarheen de grote reis zal leiden en of hij ervan terug zal keren. De auteur past hier een verteltechniek toe die typisch zou worden voor de rest van zijn oeuvre: hij is als verteller heel nadrukkelijk aanwezig in zijn verhaal. Zelfbewust, eigenzinnig houdt hij de regie van zijn betoog strak in handen. Hij intervenieert, becommentarieert, maakt de lezer heel duidelijk wat hij wil zeggen.

Wat hij niet vertelt, waar hij over zwijgt, is wat er zich in Buchenwald zelf afgespeeld heeft. *De grote reis* houdt op aan de poort van het kamp. Semprun beschrijft het als de hellepoort, de toegang tot het dodenrijk, in een kort tweede deel van de roman. Maar wat er zich achter de poort bevindt, blijft onbeschreven. Nochtans zou je kunnen verwachten dat de kampervaring essentieel is. Zo vatte de Duits-joods-Amerikaanse politieke denkster Hannah Arendt het in elk geval op toen ze schreef dat het concentratiekamp de kern is van het totalitarisme, de plek van het radicale kwaad. Het zou echter nog jaren duren voordat Semprun direct over zijn ervaring in Buchenwald zou schrijven.

Het belang van *De grote reis*, dat in 1962 verscheen, ligt dan ook niet in de beschrijving van het kamp. Dat laatste was in Frankrijk overigens al veel eerder gedaan, kort na de feiten. De twee bekendste voorbeelden dateren van 1946, *L'univers concentrationnaire* van David Rousset, en van 1947, *De menselijke soort* van Robert Antelme. Zowel Rousset als Antelme hebben overigens net als Semprun een tijd in Buchenwald doorgebracht.

Na de bevrijding van Buchenwald wordt Semprun gerepatrieerd naar Frankrijk, hoewel hij zich daar ook een buitenlander voelde, want Spanje was zijn vaderland, maar daar kon hij niet naartoe zolang Franco aan de macht was. Daarna verblijft hij nog een paar maanden in het Zwitserse Ascona, aan het Lago Maggiore, om aan te sterken. Daar schrijft hij ook aan een eerste versie van wat zestien jaar later *De grote reis* zou worden, maar het lukt niet. Natuurlijk herinnert hij zich nog haarscherp wat er gebeurd is, hij kent alle details, maar vindt op dat moment nog niet de geschikte literaire vorm. Een gebeurtenis kan pas een verhaal worden als er een vorm voor gevonden is en daar zijn afstand en tijd voor nodig. Er is

echter nog iets anders dat hem belet om het boek in Ascona al te schrijven.

Bij zijn terugkeer had Semprun heel snel voor zichzelf beslist dat hij geen oud-strijder wilde worden. Hij wilde niet in het verleden leven maar vooruitkijken. De strijd was nog niet gestreden want Franco was nog aan de macht in Spanje. Zodra hij het kon, werd hij weer actief in het verzet, nu niet langer tegen het nazisme dat overwonnen was maar tegen het gehate regime in zijn land. Hij trok een streep onder Buchenwald, alsof dat zomaar kon, en hernam zijn politieke activiteiten.

De jaren na de oorlog heeft Semprun beschreven als de jaren van ‘mijn eigen ideologische stalinisering’, in een ander boek van hem, getiteld *Autobiografía de Federico Sánchez*. Federico Sánchez was Sempruns codenaam toen hij clandestien in Spanje opereerde. Het boek is in het Spaans geschreven (Semprun schreef het leeuwendeel van zijn oeuvre in het Frans — vandaar ook de gewoonte om zijn naam zonder accent op de u te schrijven) en verscheen in 1977, toen in Spanje na de dood van Franco in 1975 de democratie geïnstalleerd was. Franco was gewoon in zijn bed gestorven, het verzet van de communisten en socialisten had dus niets uitgehaald.

In die jaren van Koude Oorlog werd Semprun geleidelijk aan een stalinist: in 1954 lid van het Centraal Comité van de clandestiene Communistische Partij van Spanje — de partij van La Pasionaria en van Santiago Carrillo, de partij van Moskou; in 1956 lid van het Politbureau, in het centrum van de macht dus. In 1964 werd Semprun na een schijnproces uit de partij gezet, net zoals dat eerder met zovele trouwe communisten gebeurd was, want de revolutie vreet haar eigen kinderen op. Dat was twee jaar na het verschijnen van *De grote reis*. Toen hij het boek schreef was hij nog een communist, weliswaar met toenemende gewetensconflicten maar het is een bekend psychologisch verschijnsel dat bij elk overwonnen moreel dilemma het geloof nog verhardt. Het wereldbeeld dat uit *De grote reis* spreekt, is nog in hoge mate communistisch — zo heeft de auteur later zelf toegegeven.

Het is het wereldbeeld van de klassenstrijd, waarbij de wereld duidelijk opgedeeld is in twee kampen. In *De grote reis* bestaat er geen enkele twijfel over wie de vijand is: dat zijn de nazi's, bij uitbreiding het Duitse leger en nog eens bij uitbreiding het hele Duitse volk. De vijand moet met alle middelen bestreden worden. Het grote retorische voordeel van een dergelijk antagonistisch wereldbeeld is dat er aan de eigen positie niet getwijfeld hoeft te worden. Het is voor de Semprun van 1943 — maar ook nog voor

die van 1959, toen hij aan *De grote reis* begon te schrijven — volstrekt duidelijk dat hij aan de goede kant van de geschiedenis stond.

Die morele superioriteit uit zich in een aantal conversaties in *De grote reis* die je als ‘leergesprekken’ kunt aanmerken: didactische dialogen waarin de auteur haarscherf uitlegt hoe de wereld in elkaar steekt. Zo is er het gesprek met de Duitse soldaat-cipier in de gevangenis van Auxerre. Semprun is net gearresteerd maar toch is hij vrij, vindt hij, in elk geval vrijer dan de Duitse soldaat die, doordat hij zich in het verkeerde kamp bevindt, onherroepelijk van zijn vrijheid vervreemd is. Dat is de vreemde dialectiek zoals de communist Semprun die bedrijft: vrij is diegene die handelt naar de noodzaak van zijn historische positie. Op dat punt vindt Semprun dat zijn eigen positie geprivilegieerd is, al zit hij gevangen. Zijn arrestatie was ‘een van de voorzienbare, rationele, verplichte gevolgen van de daden die we deden’.

Semprun heeft achteraf aangegeven dat dit gesprek feitelijk nooit heeft plaatsgevonden maar dat hij het verzonden heeft om iets te bewijzen. Ook het gesprek met de jongen uit Semur, dat nochtans de rode draad vormt van *De grote reis*, is uitgevonden. Semprun had die jongen uit het volk, een gewone boerenzoon, nodig om zijn eigen ideeën te ventileren. Die jongen bezat een simpel wereldbeeld met aan de ene kant het goede en aan de andere kant het slechte. Semprun was een intellectueel die geoefend was in spitsvondige dialectiek maar eigenlijk laat hij die jongen gewoon zeggen wat hij zelf ook vindt.

De grote reis is geschreven vanuit een groot gelijk, maar toch is er meer aan de hand. Het is niet alleen een communistisch boek, het is ook het boek van iemand die het voor het eerst aandurft om te schrijven, en dat vol te houden. De beslissing om eindelijk te gaan schrijven zette een proces in gang dat niet meer te stoppen viel. Semprun was in 1964 uit de partij gezet, maar door het schrijven van *De grote reis* begon hij definitief afstand te nemen van zijn communistische verleden. Hij hield op Federico Sánchez, de activist, te zijn en werd Jorge Semprun, de schrijver. Of om het met een omkering van Marx’ beroemde elfde stelling over Feuerbach te zeggen: hij had de wereld willen veranderen, nu kwam het erop aan haar te interpreteren.

De grote reis was wel al geschreven maar nog niet verschenen toen Semprun *Een dag uit het leven van Ivan Denisovitsj* van Alexander Solzjenitsyn las. Daarin beschrijft de Rus wat Semprun in zijn boek angstvallig ontweken had: het dagelijkse leven in een kamp, van uur tot uur, tot in

de kleinste details. Solzjenitsyn drong door tot de kern van het totalitaire universum. Semprun kende die realiteit ook, maar wat hij pas bij de lectuur van Solzjenitsyn ging beseffen, was dat het niet alleen een nazi-realiteit was maar ook een communistische realiteit. Met onze blik van 2024 mag dat een evidentie zijn, maar voor Semprun kantelde op dat moment de wereld. Hij had altijd gedacht dat het kamp iets was van de anderen, van de slechten in de geschiedenis, maar nu bleek dat het evenzeer behoorde tot wat hij zelf voor heilig had gehouden.

Het gevolg van dat beseft was niet alleen dat hij definitief brak met het communisme (al nam hij zelf geen ontslag, hij werd met dwang uit de partij gezet) maar ook dat hij de enorme lacune in *De grote reis*, het niet beschrijven van het kamp, moest opvullen. Hij moest het boek opnieuw schrijven, en opnieuw, en opnieuw. Zo ontstond Sempruns zelfreflexieve oeuvre, als een continue herschrijving van *De grote reis*. Pas in 1980, twintig jaar na zijn debuut, herhaalde Semprun wat Solzjenitsyn in *Een dag uit het leven van Ivan Denisovitsj* had gedaan, in *Wat een mooie zondag!* Misschien kwam pas op dat moment een eind aan de grote reis die in 1943 begonnen was.

Peter Venmans is hispanist, filosoof en essayist. Hij publiceerde een achttal boeken over literaire en filosofische onderwerpen, waaronder *Discretie* (2019) en *Gastvrijheid* (2022).